

որ ես իմ հաւատքս չեմ կրնար զոհել ,
և ոչ ալ թողուլ զանիկայ ,» :

Լէւորդ կրսեպեմ | ուղղովիկոսի կրօնասիրութիւնը հաստատելու համար ուրիշ երկայն պատճառներ և ցուցմունքներ մէջ բերելու . վասն զի խիստ լաւ կերպով կը հաստատէ ըսածնիս իր կըտակին մէջ , որով միայն կրնան ապագայք ճանչնալ թէ ինչպէս կը սիրէր այն կրօնքը որուն մէջը ծնած էր , և թէ ինչպիսի արժանաւոր յաջորդ մըն էր սրբոյն | ուղղովիկոսի :

Որչափ որ | ուղղովիկոսի թշնամիները կը զօրանային՝ այնչափ ալ կը բռնանային իր վրան , ու միանգամայն իր անձին դէմըրած անպատկառ նախատինքներն ալ երթալով կը շատցնէին . բայց ասոնցմով ուրիշ բան չկրցան ընել իրեն , բայց եթէ հոգւոյն արիութեան և մեծութեանը նոր փայլ մըն ալ աւելցնէ :

1792ին յունիսի 20ին , բաղմաթիւ գունդ մը չարագործ մարդկանց հրացան և նիզակ ձեռուրնին պահապան դրուեցան Սիւլլըռիի պալատին , ուր որ թագաւորը իր ընտանեօքը արգելուած կեցած էր . ասոնք երբոր բռնութեամբ պալատին դուռը բանալ կ'աշխատէին , թագաւորը իմանալով աս բանս՝ ինքը մինակ առջևնին ելաւ ու բնակարանին դուռը բացաւ : Լնդգամները վազեցին մէկէն չորս կողմը առին՝ ու մէջերէն մէկը յանդգնեցաւ ինչուն նիզակի հարուած մ'ալ տալ թագաւորին . բայց մօտ եղող զինուորներէն մէկը աւելի մարդասէր գտնուելով՝ խափանեց հարուածը : Լն ատեն չարագործներուն գլխաւորը հեգնելով մը՝ « Ս'ի վախնար ,» ըսաւ թագաւորին . « Լն վախնամ , պատասխանեց թագաւորը . — անոնք պէտք է մահուանէն վախնան , որոնց սիրտը պարզ և մաքուր չէ ,» . աս ըսելով բռնեց զինուորի մը ձեռքը որ քովը կեցեր էր , ու ըսաւ . « Իներ բարեկամ , դիր ձեռքդ սրտիս վրայ , և ըսէ սրտնայ թէ սովորականէն աւելի ուժով կը նետէ սիրտս ,» : Լնս դիւցազնական արութիւնը հանդարտե-

ցուց քիչ մը նոյն ատեն այն անպիտաններուն կատաղութիւնը :

Բայց խեղճը աւելի մեծագոյն փորձերու պահուած է եղեր , ինչպէս որ Պ . Վէրիի օրագրութեանը մէջ պիտի տեսնենք , որն որ 1792 օգոստոսի 10էն կը սկսի :

ՀԱՆՍՈՍՈՒԹԻՒՆ

Հին ազգաց վաճառականութեանը վրայ հաւատարմ տեղեկութիւն :

Լրդեօք վաճառականութիւնը ընկերութեան սկիզբէն անբաժանելի բան մը համարելու է , թէ իրեն յառաջագիմութեանը պտուղը , վիճի տակ մնացած խնդիր մըն է , որուն լուծումը դիւրին չէ : Ինչ որ մարդկային ընկերութեան առջի ժամանակները սկսած է վաճառականութիւնը՝ պէտք է որ քիչ տեսակ ու ան ալ կենաց կարեւորագոյն նիւթերուն վրայ եղած ըլլայ : Եւ այն իսկ հոմերոս , առջի հին ժամանակներու վրայ խօսելով իր Իդիականին մէջ , կը յիշատակէ քանի մը տուրեւառ ազգաց վաճառականութեան վիճակը , որն որ զէնքերու և ուրիշ ասոնց նման հարկաւորնիւթերու փոխանակութեան վրայ կը կայանար : Եւ ընդ ժամանակները քանի որ դեռ ազգ ազգի հետ ունեցած հաղորդակցութեան ճամբաները քիչ էին ու դժուար , վաճառականութիւնն ալ չէր կրնար պէտք եղած բարգաւաճանքն ունենալ , և ան փոխանակութիւնն ալ որ ծովու մօտի ազգերը իրարու հետ կ'ընէին , և որոնց վրայ որ հին պատմագիրները կը խօսին , միայն Սիլերիկրական ծովուն եզերացը վրան էր : Եւ այն ալ վաճառականութեան նիւթերը ուրիշ բան չէին՝ բայց եթէ կենաց պիտոյիցամենահարկաւոր ապրանքները , ինչպէս ցորեն , արջաւ , զգեստեղէն , և այլն : Եւ վաճառականութիւնը բուն ան ատեն սկսաւ զարգանալ , երբ որ ազգաց և ճարտարութեանց աճելով , ու նոր աշխարհներու հետ զհա-

տէ գտնուելով՝ իմացուեցաւ շատ տե-
սակ բաներու հարկաւորութիւնը . ան
ատեն վաճառականութիւնը առաջուան
պէս քանի մը դրացի ազգաց մէջ չմնաց ,
այլ շուտ մը տարածուեցաւ ընդ ծով
և ընդ ցամաք , և նաւերն ու կարաւան-
ները սկսան ստէպ ստէպ երթալ եկել :
Ուստի վաճառականութեան պատմու-
թիւնը , գլխաւոր երկու դարագլուխ
կը բաժնուի : Բնական , վաճառակա-
նութեան սկզբանէ , մինչև Հնդկաստա-
նէն դէպ 'ի Ռարեյուսոյ գլուխը ճամ-
բուն գտնուիլը , և Բերիկոյ յայտնուի-
լը : Իսկ երկրորդը , նոյն ժամանակէն
սկսեալ մինչև մեր օրերը . որն որ կը
վկայէ մեզի թէ ամէն մէկ ազգ ինչ
գործունէութիւն , զօրութիւն , և նա-
խանձ ցուցուցեր ու ետեւէ են ինկեր որ
ծովուն տիրապետեն , հեռու երկիրներ
վաճառականութեան տեղեր կանգնեն ,
և ամենայն փութով ջանացեր են ու կը
ջանան որ աս կամ ան մասին վաճառա-
կանութիւնը ձեռք բերեն . և ահա այս
ջանքս այս գործունէութիւնն եղեր է
որ գիտութեանց ու ճարտարութեանց
այնչափ բարգաւաճանացը պատճառ և
գրգիռ եղեր են . և որ ազգն որ աւելի
վաճառականութեան մէջ առաջ է գա-
ցեր , այնչափ ալ աւելի յառաջադէմ
գտնուեր է թէ՛ մտաւոր և թէ՛ նիւթա-
կան հարստութեամբ : Ենք հոս կ'ու-
ղենք համառօտ մը հին ազգաց վաճա-
ռականութեան վրայ տեղեկութիւն մը
տալ մեր ընթերցողացը :

Վաճառականութեան հայոց . — Թէ
որ ամէն բանի մէջ չէ ալ , բայց անտա-
րակոյս վաճառականութեան մէջ մեր
ազգը հին ազգաց մէջ առջիններէն կը
նանք համարել , թէ իրեն ձիրքերուն
որ նայինք , թէ մատենագրաց հին ատե-
նուրնէ վեր վկայութեանը , և թէ մին-
չև հիմա ազգին ցուցուցած անխոնջ
գործունէութեանը : Եւ թէ որ երկրի
մը դիրքը մեծ ազդեցութիւն ունի բը-
նակչացը վրայ , հայաստանի վաճառա-
կանութեան ամենայարմար դիրքն ալ
պէտք էր որ հայոց գրգիռ մը ըլլար
չորս կողմէն իրենց աշխարհը ժողովուած

և բուն իսկ իրենց ներքին ճոխութիւնը
արտաքին աշխարհքներ սփռելու , ու
հայոց անունը ասդիէն Հնդկաստան ,
Պենաստան , անդիէն Բրաբիա , մէկ
կողմէն Յունաստան , հռովմ , ու մէ-
կալ կողմանէ մինչև Սպանիա , Գաղ-
ղիա՝ փառօք հնչեցնելու , ու հայ ճար-
տարութեամբ և զարդուք զանոնք ճո-
խացնելու : Վասն զի իրաւ թէպէտև
հայաստան ցամաք աշխարհք է , բայց
չորս կողմը իրեք զանազան մեծամեծ
ծովեր կը պատեն , ինչպէս են , Սև ,
Կասպից և Սիւրերկրական ծովերը :
Իսկ իր մէջի ծովակներէն զատ՝ ունի
նաև զանազան մեծամեծ գետեր , որոնք
նախայիշատակեալ ծովերուն հետ կ'եր-
թան կը միանան , ու կցորդութեան
ճամբաներ կը ձևանան . ասոնք են Փա-
սիս կամ Ղորոխ գետը որ Պոնտոսի հետ
կը հաղորդուի , Երասխ որ Կասպից
ծով կը թափի , և Եփրատ ու Տիգրիս
գետերը , որոնք Սիւրերկրական հետ կը
հաղորդուին : Եւ Եփրատ գետը Սա-
մուսատայ և Բարաշոյ կողմերէն Սի-
ւրերկրական ծովուն շատ կը մօտիկնայ ,
և իրեն մօտ ունի ուրիշ երկու պզտի
գետեր ալ Պիւամոս և Սաւոս , որոնք
Բնարզաբա և Տարսոն կ'իջնան : Եւ
սոնց ձեռքով կրնար նաև Սիւրերկրա-
կան ծովու հետ ալ հաղորդուիլ , ցամա-
քով խիստ քիչ ճամբայ ընելով : հայաս-
տանի այս գեղեցիկ և յարմար դիրքը ,
որուն վրայ աւելցնենք բնակչաց հա-
մեստաբարոյ հանդարտութիւնն ու հա-
ւատարմութիւնը՝ չորս կողմի ազգաց
վաճառականները ապահովաբար կը
հրաւիրեն իրենց մէջէն անցնելու
կամ հոն սփռելու բոլոր այն նախայի-
շատակեալ իրեք ծովերուն եզերքները
հաւաքուած ազնիւ վաճառքները , ան-
կէց կէս մը գետերու , կէս մըն ալ ցա-
մաքի ճամբով կուգային հայաստան կը
լեցուէին : Երկնայէս նոյն ճամբաներով
հայոց վաճառքներն ալ կ'երթային և
կը տարածուէին զանազան աշխարհք-
ներ , որոնց յիշատակութիւնը կը գրտ-

նանք Յունաց և Հռովմայեցոց գրքերուն մէջ . որովք Հայաստան այս ամէն ճամբաներուն , և արևելքի ու արևմրտեան վաճառականաց կեդրոն կ'ըլլար : Չենք ուզեր հոս մանրամասն նրկարագրել Հայոց դէպ 'ի Կասպից ծով , դէպ 'ի Պոնտոս ու դէպ 'ի Լափրատ ունեցած վաճառականութեան գլխաւոր ճամբաներուն վրայ , հնասիրաց թողլով ճոխագոյն տեղեկութիւնը Հայաստանեայց հնախօսութենէն առնելու :

Սաճառականութիւն Ասորեստանեայց . — Բորեստանեայց արտաքոյ կարգի մեծնալը , իրենց մէջ ժողովրդեան հարստութեանց և զեղխութեանց ետեւ իյնալու պատճառ եղաւ , ասկէց բոլոր արևելք տարածուեցաւ : Պարթևք և Պարսիկք որ զօրութեամբ Բորեստանցոց յաջորդեցին , նոյնպէս սիրող եղան զեղխութեանց , որով և փոյթ ունեցան դժուարութեանց յաղթելու : Տեսնելով դիմացին ընդարձակ անապատներ , որոնց մէջ վտանգներ պակաս չէին կրնար ըլլալ , անդին կը տեսնէին ան ընդարձակ աւազուտ անապատներու միւս կողմը բնակող ժողովրդոց ու երկրին հարստութիւնները հաստատեցին որ խումբ խումբ միաբանութեամբ անցնին վաճառականները . ասով սկսան այն կարաւանները որ վաճառականութեան մեծ շահ ու օգուտ բերին : Եւ փոյթ ունեցան Բորեստանցիք որ Լափրատ և Տիգրիս գետերը Հնդկաստանի հետ միացնեն . այլ սակայն գետերուն ընթացքով վաճառքները փոխադրելը ան միջոցին չյաջողեցաւ , բայց եթէ քիչ մը ուշ . որով աւելի ներքին , աւելի տարածեալ և շարունակ հաղորդակցութիւններ սկսան արևելեան դրացի ազգաց մէջ . և անով բնակչաց ու սովորութեանց իրարու մեծ նմանութիւն ու ընտանութիւն մը մտաւ մէջերնին :

Սաճառականութիւն Փիւնիկեցոց . — Բայ ժողովուրդը զորն որ բնութիւնը

անբեր ու նեղ երկրի մը մէջ էր դրեր , որ միանգամայն արևելքի ու արևմուտքի հետ ունեցած հաղորդակցութեան դրքին համար , խիստ յարմար էր վաճառականութեան , դարերով բոլոր աշխարհքիս վաճառատեղին էր եղած : Եւ ինչպէս Բորեստանց կարաւաններէն՝ Տիւրոս և կամ Փիւնիկէի ուրիշ շահաստանները կը բերուէին . իսկ Լափրմայեցի ու ազգային կարաւաններէն՝ բոլոր Հնդկաստանի և կարմիր ծովու գաւառներուն ազնիւ վաճառքները կ'ընդունէին : Բէզրա քաղաքը , որուն անունը չըջակայ գաւառներուն անցաւ , Տիւրոս հասած Բրևմտեան և Բրևելեան վաճառքներուն շտեմարանն էր . ու անկէց կը ցրուէին : Փիւնիկեցոց Բիոյ մէջէն գլխաւորաբար տարած ապրանքներն էին , գինի , ցորեն , ձէթ , բուրդ , և տեսակ տեսակ գոյներ : Իրենց բազմութիւն աւելնելով որ բազմութեամբ , զլխաւորապէս Տիւրոսէն կը մեկնէին , կը տարածուէին բոլոր Փիւնիկական ծովուն նաւահանգիստներուն մէջ , և իրենց գլխաւոր տարած ձեռագործներն էին , ծիրանի , զանազան տեսակ ապակիէ անօթներ , և ուրիշ ճոխիկութիւն : Եւ կարծուի որ իրենց դէպ 'ի Բրևմտեան երկիրներն ըրած ճամբորդութիւնը , Սպանիայէն և Լուստանիայէն , ինչուան Բրիտանիոյ կղզիները կը հասնէր , և թէ Փիւնիկեցիք առջինը եղան որ այս ազգաց հետ հաղորդակցութիւն ըրին . 'ի դարձին նաւերնին կը լեցնէին անագ , կապար , սաթ , որսի շուներ , և գերիներ : Եւ թաւ կղզին Փիւնիկեցոց բուստ կուտար . իսկ Լատիա գաղի խէժ . Սպանիա գլխաւորապէս սուղ մետաղներ : Եւ զգաւն իրենց կայարանը Կադէս քաղաքն էր (Բաաիս) , ուսկից զիւրաւ կրնային հաղորդակցութիւն ընել մօտակայ երկու ծովերուն հետ : Հնդկաստանի ու Բրևելեան կղզեաց վաճառքները Փիւնիկէ խոթելու համար Բրաբիոյ ճամբէն զատ աւելի կարճ ճամբայ մը բացուած էր Պարսիկային

նեղուցէն և Լփրատէն մինչև Բաբելոն, որ և այն վաճառականութեան գլխաւոր կէտն եղաւ: Հոնկէց քանի մը տեսակ վաճառքներ շիտակ Փիւնիկիոյ սահմանադրութիւնը կը հասնէին, և Տիւրոսի վաճառականները բեռնաւորելու համար հոն կ'երթային, ուրիշները Լփրատով, Փոքր Բիւիոյ վաճառատեղիները կը ժողվուէին, և ետքը հոնկէց () միւսնիա կուգային:

Սահմանադրութիւն Եփրատի մէջ Լփրատոսի մէջ վաճառականութեան առաջին բացուած ճամբան՝ Եղոս գետը եղաւ, ուսկից ծովուն մօտիկ նաւահանգիստներուն կը տանէին, ցորեն, բժշկական բոյսեր, մեղր, Պեղուսիոնի ու Վանոբայ կտաւ ու օտար վաճառականներու կը ծախուէին: Լը որովհետեւ Լփրատացոյ քաղաքավարութիւնը ուրիշ ազգաց հետ հաղորդակցութիւն ընել կը վախեր, արտաքին վաճառականութիւնը շատ ետք մնաց: Սակայն Լփրատոսի մէջ շէնք շինելու փայտի մեծ պահասութիւն ըլլալով, Պարսիկները Լփրատոսի տիրելէն ետեւ Փիւնիկէն և Կիպրոս կղզին ալ ուզեցին ձեռք ձգել. ու թոյլ տուին վաճառականաց՝ որ նաւերով գան Լփրատոսի նաւահանգիստը մտնեն. և ան ատեն առջի անգամն էր որ Լփրատացիք սկսան օտար վաճառատեղիներ երթալ հոտաւէտ խուսկեր ու խէժ բերել իրենց ջաւտուածոց խորաններուն վրայ ծխելու ու իրենց մեռեալները զմուսելու համար: Բայց Պարսից աշխարհակալութեւ շփութութիւններուն պատճառաւ, Լփրատոսի ներքին վաճառականութիւնը ըստ մեծի մասին ընկաւ, մինչև որ մեծն Բղէքսանդր՝ Եղոս գետին բերանը իր անուամբը շինեց այն քաղաքը, որ քիչ ատենուան մէջ Լարոպիոյ և Բիւիոյ վաճառականութեան կեդրոնը եղաւ: Բղէքսանդր որ իր մեծախոհութեամբը նաւագնացութեան յառաջագիմութեանը մեծ փոյթ ունէր, ծովային զինուորութիւն մը հաստատեց Բղէքսանդրիա, որ վաճառականութիւնը ասպատակներէն պաշտպանէ, ու նաւատոր-

մղին գլուխ դրաւ զԼէարիոն, հրամայելով որ Հնդկաստանի բերաններէն, Պարսկային ծոցն անցնի, ու Պարսկաստանի ծովեզերքները լրտեսելով՝ Լփրատ մտնայ: Պտղոմեանք որ Լփրատոսի մէջ Բղէքսանդրի յաջորդեցին՝ մասնաւոր փոյթ ունեցան իրենց վաճառականութեան զարգացմանը նաւերը բազմացնելով, և ներքին ճամբաներու ընդհատած կցորդութիւնները հետզհետէ նորոգելով ու խրախուսելով:

Կը շարունակուի:

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Շիմբանգէ:

Հայտնի բան մ'է որ կենդանեաց մէջ արտաքին ձեռով աւելի մարդուս նմանն ու նմանել ուզողը կապիկներու ցեղն է. ասոնց մէջ ալ մասնաւորապէս Շիմբանգէ և Օբանիոնի ըսուածները. որոնց մէջ առջինը միշտ աւելի վեր կը սեպուի, ոչ այնչափ անդամոց կազմութեամբ՝ որչափ որ իր աւելի ընտանի բնաւորութեանը համար: () րանկութեանը՝ Սումադրա, Պոննէոյ և Հնդկաստանու ուրիշ կղզիները կը գտնուի. իսկ Շիմբանգէն աւելի Լփրիկոյ արեւմտեան կողմերը առաջ կուգայ: Բնոնք կապկաց մէջ ամենէն մեծերն են և արեւադարձներու մէջ կը բնակին, ու բնական ձեւացած մեծամեծ անտառներու խորերն է իրենց բնակարանը: Լըրկար ատեն Շիմբանգէն անծանօթ էր մնացեր և քիչ անգամ ողջը տեսնուած Լարոպիոյ մէջ. և բնախօսաց շատերը տարակուսեցան թէ արդեօք իրաւընէ տարբերութիւն մը կայ Շիմբանգէին ու () րանկութեանի մէջ, թէ նոյն ցեղի կենդանիներ են: Սենք Շիմբանգէին պատկերին հետ դնենք, պզտիկ Շիմբանգէի մը հետաքրքրա-